

LIBERALISMENS SJÄLVUPPLÖSNING

Av docent ERIK RYDING

Vi har på sistone fått bevittna liberalismens självupplösning, skriver docent Erik Ryding, Lund, i en kritisk analys av den s.k. normlöshetens "ideologi". Den liberala åskådningen bars ursprungligen upp av personlighetstanken, som omedelbart förband sig med idén om politisk frihet. "Men nu har alliansen sprängts, och kravet på självförverkligande pekar i sin moderna gestaltning raka vägen in i en diktaturideologi."

När Peer Gynt anmäler sitt intresse för Dovreprinsessan, dekretar bergakungen, att han först måste avsvärja människornas devis "Vaer dig selv" och anamma trollens "Vaer dig selv nok". Det eljest något vildvuxna majestätet avslöjar sig därmed både som innehavare av idéhistoriska kunskaper och som en progressiv tänkare, vilken endast har oturen att vara något århundrade före sin tid. Med den tolkning de båda maximerna får i dramat representerar de nämligen en klassisk och en modern — 1960-talsmässig — variant av ett tema, som följt det västerländska

tänkandet sedan dess gryning.

Alltifrån antiken har vishetslärare kontinuerligt förkunnat, att det är en huvuduppgift för människorna att försöka vara sig själva. Kravet kan förefalla blygsamt. För den ideologiskt oskyldige verkar det kanske rentav omöjligt att inte uppfylla det. I ordens vanliga bemärkelse är "jag själv" bara en lite mer emfatisk form av "jag". Att Andersson är sig själv betyder, att Andersson är Andersson — och vem skulle han eljest vara? Men uppenbarligen har det inte mycket mening att förmana oss att göra en sak vi inte kan låta bli; skall parollen ha en vettig innebörd, måste den åsyfta något annat, mera sofistikerat. Det visar sig också, att tankehistorien tillhandahåller ett rikligt sortiment av djupare eller "högre") jag. Vi antas ha ett innersta väsen, som ligger bakom vår mer slarviga och tillfälliga vardagspersonlighet, och ett rätt leverne är ett, som bringar detta till uttryck. Konsekventast genomförd synes tanken vara hos Aristoteles, vars hela världsförklaring bygger på idén, att varje varelse från begynnelsen innehåller ett osynligt mönster, som strävar efter att manifestera sig och därigenom blir

både utvecklingens mål och dess drivfjäder.

I fortsättningen får motivet vanligen en religiös utformning. Man menar, att varje människa, innan hon kommer till jorden, funnits som idé i Guds ande. När hon födes, är den himmelska idealbilden av henne på något sätt ingraverad i själen och gör sig under livet förnimbar som en inre lag. Att vara sig själv är att lyda denna lag; endast genom att följa den kan en människa bli, vad just hon är bestämd till. Av allt att döma är det så, Ibsen har tänkt sig saken. I "Peer Gynts" slutscen frågar den gamle äventyraren Solvejg, om hon kan säga, var han varit sedan sist, och förtydligar "Med bestämmelsens märke på sin pande; vaeret som han sprang i Guds tanke frem." Peer Gynt kan, vill förf. tydligen säga, bara se ut på ett enda sätt — på det sätt som skisserats i himlen. Avviker han från mönstret uppstår något slags kvasipersonlighet, som usurperar en falsk varubeteckning, när den begagnar hans namn.

Utpräglad individualism

Konsekvensen av denna lära måste bli en utpräglad individualism. Är vi i grunden färdiggestaltade, redan när vi gör vår entré i livet, så kan uppfostrarens mission bara bli att förlossa, inte att skapa. Ordet "personlighetsutveckling" måste tas i rent bokstavig mening: det gäller att veckla ut, vad som redan finns i latent form. Varje försök att föra

en individ i annan riktning än den som är förtecknad i hans innersta, måste bli förkastligt. Lika gärna kunde man försöka gripa in i en puppas förvandlingsprocess och vilja göra den till en annan fjärl än den som ligger hopvecklad innanför skalet; resultatet kan endast bli missbildningar eller undergång.

Det är också bara den enskilde själv, som kan säga, vad hans speciella bestämmelse är. När Peer Gynt, inte helt omotiverat, frågar knappstöparen, hur man skall få reda på vad Gud menat med en, lyder svaret: det skall man ana. Och dessa aningar är givetvis privategendom. Förklarar en ung man t. ex. att hans personlighetsutveckling kräver ett bohemiskt levnads-sätt, så bör föräldrar och andra auktoriteter böja sig: de kan ju inte veta, vad hans innersta väsen bjuder — vad som är Guds mening med honom. Det idealiska samhället måste under sådana omständigheter bli ett, där individen har största möjliga frihet att följa sin bestämmelse. Myndigheterna skall bara sörja för att medborgarnas möjlighet till självförverkligande inte kränkes och i övrigt lämna åt var och en att styra sig själv. De generella lagarna kan och bör reduceras till ett minimum, ty varje människa har sin egen lag inskriven i sitt bröst. Personlighetstanken blir därmed liberalismens teoretiska grundval, och det är karakteristiskt, att den svenska 1800-tals-liberalismens båda främsta kultur-

gestalter, Geijer och Victor Rydberg, båda uttryckligen framställer läran om ett metafysiskt jag — allbekanta är ju den senares rader i Kantaten om gudabelädet vi bär inom oss och har till uppgift att dana ut.

Det kuriösa i våra dagars situation är nu, att man förkastar premisserna men entusiastiskt håller fast vid slutsatserna. "Metafysik" har övergått till att bli ett skällsord, och förvisso vill ingen modern samhällsprofet vidgå, att han laborerar med någon från himlen nedfallen personlighetskärna. Däremot är det fortfarande högsta mode att tala om personlighetsutveckling och självförverkligande. Frågan måste då bli, varifrån vi skall få en ny latent personlighet att veckla ut, ett nytt halv-verkligt "själv" att realisera.

Det naturligaste tycks vara att peka på anlagen. Kromosomernas aminosyror kan te sig som en för vår tid lämpad motsvarighet till den gudomliga urbilden: en kemisk förhandsteckning av oss själva, som det gäller att omsätta i praktiken. Det verkar, som om våra pedagogiska nydanare i allmänhet tänkt på det sättet. I skolberedningens betänkande talas sålunda om vartannat om "självförverkligande" och "utveckling av alla anlag". Emellertid behövs det inte mycket skarpsinne för att konstatera, att det är en mycket dålig standin man fått fatt i. Visserligen är an-

lagens funktion delvis analog med det metafysiska jagets — också de utgör ju ett medfött element, som i början är osynligt för att efterhand komma i dagen. Men det finns även skillnader, som i detta sammanhang är av avgörande vikt. Medan det transcendenta mönstret ger en sammanhängande bild av en konkret människa, är våra anlag dels mycket obestämda, dels ofta inbördes motstridiga. Det är rent nonsens att tala om att en individ skulle förverkliga alla sina medfödda dispositioner, eftersom åtskilliga av dessa är oförenliga. Gudabelädet avslöjar sig vid utdanandet som en hel Olymp, vars medlemmar enligt klassisk förebild ligger i håret på varandra. — Antag, att en ung man har en viss vetenskaplig begåvning. Skall han utveckla den, måste han undertrycka en mängd andra impulser, som också bygger på medfödda dispositioner. Han måste t.ex. lägga kapon på sin lust att sova middag eller inskränka sin erotiska verksamhet. Men någon rimlig motive-ring till att han skulle vara sig själv i högre grad, när han jagar värdet på x, än när han jagar flickor, synes svår att förebringa. I vilket fall som helst måste han offra en impuls till förmån för en annan, men alla impulser är på något sätt rotade i våra anlag. Ariadnetråden löser alltså upp sig i en garnhärva. Uppmanas vi att följa våra anlag och utveckla vår personlighet, måste vi omedelbart fråga:

Vilken av alla de personligheter vi har anlag till?

Men vilken rimlig mening skall man då kunna lägga in i talet om självförverkligande? Svaret finns hos Dovregubben, vars program Peer Gynt efter hjärntvätten utlägger: "Det gyntske selv — det er det hav af infald, fordringer og krav, kort alt som netop *mit* bryst haever, og gør at jeg, som sådan, lever". På prosa betyder detta, att en individ, andligt sett är = totaliteten av mitt själsliv. Att vara sig själv kan inte betyda annat än att acceptera hela innanmätet utan åtskillnad; någon möjlighet att differentiera har vi inte, sedan den himmelska urbilden raderats bort. Sent omsider har denna uppfattning också börjat tränga fram i den vanliga kulturdebatten. Den förste i vårt land, som på allvar tagit upp idén, torde vara Bengt Nerman. I sin bekanta bok "Demokratiens kultursyn" skriver han med vändningar, som delvis kommer rätt nära Peer Gynts: "Man kan säga, att bara genom att se och acceptera sig själv som helhet med alla sina behov och impulser och bara genom att se och acceptera sin egen omgivning... kan människan uppleva sig som identitet, och bara på det sättet kan hon uppleva sig själv och sin omgivning som verkliga."

Normlösheten

Uppenbarligen står denna lära i nästan rak motsats till de klassiska

föreställningarna om personlighetsdaning. Om självförverkligande (i nermansk mening) är tillvarons mål, kommer självdisciplin att bli dess radikala onda, ty en sådan innebär ju att man undertrycker tendenser och attityder, som tillhör ens verklighet lika mycket som något annat. Normlöshet måste bli den enda normen. Vi får lära oss att undvika alla idealbildningar, som kan skapa splittring i själen och få oss att säga nej till någonting inom oss själva — lära oss att helt och fullt leva i ögonblicket.

Ungefär samma synpunkter har senare upprepats i Dagens Nyheter i ett par uppmärksammade artiklar av A. Lappalainen. Livets mål är enligt denne "förverkligandet av ögonblickets jag". Något innersta, naturgivet jag finns inte, bara roller som skiftar från en situation till en annan (Trolöshetens filosofi 29.5 -64). Sådana egenskaper som viljekraft, ansvar och allvar måste utrensas; i stället bör vi försöka bli som barn: "nyckfulla, omedvetna, trolösa, ansvarslösa (Det barnsliga livet 18.6 -64). Emellertid får Lappalainen inlägg ett självständigt intresse genom att han också — inte utan en viss barnslig hämningslöshet — tar upp frågan om vilket samhälle, som passar till den nya sortens människor. Och det vore synd att undanhålla läsaren hans egna ord. Så här låter det: "Makt över individen kan överlåtas åt ett system, om systemet är gott, och då kallas det inte

längre makt utan lag. Lagen bestäms av folkets representanter, och de 'makthavande' skall ingenting annat vara än systemets ivriga och ödmjuka tjänare, deras 'makt' skall bestå i deras skyldighet att förvalta systemet och deras 'ansvar' vara ett ansvar för att de tolkar paragraferna rätt. I Sverige kan ännu avsevärda mängder makt överlätas åt systemet" (18.6).

Stycket är onekligen förvånande. Antingen är det en grov drift med DN:s prenumeranter eller också måste förf. besitta en naivitet, som inte är av denna världen. Vad som framställs är ju ett avancerat diktatorsystem, och de terminologiska krumbukter, som camouflerar saken, är så genomskinliga, att de närmast verkar skämtsamt menade. Med risk att slå in öppna dörrar skall jag dock peka på några punkter.

Förf. räknar som synes med två sorters människor: de vanliga, barnsliga medborgarna och de makthavande, som inte får vara "nyckfulla, trolösa och ansvarslösa" utan tvärtom skall visa sig "ivriga och ödmjuka" samt är utrustade med skyldigheter, ja rentav ansvarskänsla. Varifrån man skall få dessa självupppoffrande i stället för självförverkligande funktionärer är helt oklart. Och det kommer att behövas massor av dem. Barn måste övervakas, eljest ställer de till olyckor både för sig själva och andra. Och i ännu högre grad gäller detta naturligtvis barn,

som kör bilar och flygmaskiner, sköter atomkraftverk och har hand om sjukhus. Om man måste räkna med att järnvägspersonalen struntar i växlarna och sätter sig att spela kort, så fort den tror sig obevakad, att apotekarna ställer till med narkotikaparties, att läkarna låter patienterna dö, medan de jagar sjuksköterskorna — ja, då finns det inget annat medel än att aldrig låta dem känna sig obevakade. I ett samhälle, där ansvarskänslan försvunnit, måste medborgarna ständigt kontrolleras och inspekteras. Det måste finnas otaliga paragrafer, som i detalj bestämmer vad man får eller inte får göra, och lika otaliga uppsyningsmän, som övervakar lydnaden. Raggartaten leder med nödvändighet över i polisstaten.

Självfallet går det inte heller att bli av med dessa översåtar. Ty för det första — vem skulle ersätta dem? Nyckfulla barn kan ju inte utan vidare förvandlas till nitiska, paragrafläsande byråkrater. Och för det andra behärskar de ju hela organisationsapparaten, inkl. alla propagandamedel. Människor, som aldrig av sig själva gör annat än vad som roar dem just för ögonblicket, kan inte på egen hand sköta tidningar och radio eller bygga upp partier.

Den absoluta diktaturen

Ansvarslöshetens stat kommer alltså att bli en absolut diktaturstat. Typisk är f.ö. att Lappalainen

kräver att man skall ha statlig licens för att få sätta barn till världen. Personer, som varit alltför lekfulla för att skaffa sig kunskaper i barnavård etc. eller har alltför låg levnadsstandard, skall hindras från att bli föräldrar (genom tvångsmässig abort eller genom att spärmas in i enkönade anstalter?).

Frågan är väl, om inte den bästa tillnärmelsen till det lappalainska idealsamhället står att finna inom husdjursaveln. Där har vi två klart skilda slags varelser: en planerande, övervakande typ och en, som lever i ögonblicket, helt upptagen av att under belåtna grymtningar eller kacklanden förverkliga sina önsknings utan att anfäktas av idéer om ansvar, viljekraft och allvar. Onekligen har man därmed kommit ett gott stycke från Geijers och Victor Rydbergs drömda värld av starka personligheter, som fritt följer sin egen bana.

Vad vi fått bevittna i DN kan kallas liberalismens självupplösning. Dess åskådning bars ursprungligen upp av personlighetstanken, som omedelbart förband sig med idén om politisk frihet. Men nu har alliansen sprängts, och kravet på självförverkligande pekar i sin moderna gestaltning raka vägen in i en diktaturideologi. Man kan också uttrycka saken så, att frihetsdoktrinen, när den stegras över en viss gräns, på hegeliantskt sätt slår över i sin motsats. Då man vänder sig inte bara mot yttre

barriärer utan mot varje form av självbehärskning, kommer själva frihetskravet att bli vägröjare för ett tvångsregemente. Någon fast linje måste finnas, och om inte individerna själva håller sig med ryggrad, kommer de att snöras in i statlig korsett med minimalt utrymme för personliga former.

När det fortfarande ihärdigt talar om liberalism, får detta ses som ett prov på slagordens makt över bristen på tankar. På åtskilliga håll inom det borgerliga lägret anses ju politiska principdiskussioner taktlösa eller rentav "reaktionära", och följderna blir, att man villigt traskar med på vägen mot en byråkratisk diktatur, bara det i spetsen bärs en skylt med inskriften "liberalism", "personlighetsutveckling", "individualism" eller något annat tilltalande och oklart. Huvudsaken är att man marscherar; sedan tycks det för många spela mindre roll, vart man går.

Den som inte av vördnad för honnørsorden helt vill avstå från egen tankeverksamhet, måste emellertid konstatera, att det i gängse debatt inte förekommer någon åskådning, som ger en sammanhängande motivering för politisk frihet. Detta betyder inte, att en sådan ideologi inte kan tänkas, men det betyder, att vi måste söka efter den. Personligen tror jag den kräver, att man inte längre sätter den enskilde individen utan kulturskapandets betingelser i centrum.